

„PROLETÁŘI, JSI OTROKEM, KDE PRACUJEŠ, MŮŽEŠ VŠAK BÝTI PÁNEM, KDE KUPUJEŠ.“

FILMOVÉ ZOBRAZENÍ SPOTŘEBNÍHO DRUŽSTVA VČELA V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

TEREZIE HLAVÁČKOVÁ – ALENA ŠLINGEROVÁ

Spotřební družstvo Včela (oficiálním názvem Ústřední dělnický spolek konsumní) můžeme bez jakékoliv nadsázky označit fenoménem své doby. V první polovině 20. století patřila Včela, založená v roce 1905 z podnětu a iniciativy politiků sociální demokracie, mezi největší spotřební družstva na našem území. Přes různé potíže, s kterými se družstvo potýkalo, si dokázalo vybudovat značnou členskou základnu. Dělnický spolek tak úspěšně přečkal první světovou válku, hospodářskou krizi ve 30. letech a spory mezi sociálními demokraty a komunisty.¹ Tyto neshody eskalovaly po celá 20. léta a v roce 1931 vygradovaly do fáze, kdy ze Včely odešla podstatná část členů. Příslušníci umírněné levice, kteří nedokázali akceptovat ovládnutí družstva komunistickou opozicí, si založili družstvo Rovnost. Porovnáme-li působení těchto dvou frakcí, můžeme konstatovat, že se Rovnosti nepodařilo zopakovat zakladatelský úspěch, jakého dosáhla Včela. Sociální demokracie si udržela svůj politický vliv alespoň v Ústředním svazu československých družstev, který vznikl velmi záhy po založení Včely (přesně v roce 1908).

Historií spotřebního družstva Včela se ze současných historiků nejvíce zabývá Jan Slaviček, který o tomto dělnickém spolku vydal obsáhlou monografii *Spotřební družstvo Včela mezi podnikáním a politikou v letech 1905–1938 aneb Pevnost proletářů v Praze*.² Fenoménu družstevnictví se věnoval i v některých

1 Komunistická strana Československa, jež vznikla v roce 1921 odtržením od sociálních demokratů, se sama potýkala kolem roku 1929 s vnitrostraníckou krizí vedoucí k vítězství radikálního komunismu v čele s Klementem Gottwaldem. Srov. Rupnik, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzetí moci*. Praha 2002.

2 Slaviček, Jan: *Spotřební družstvo Včela mezi podnikáním a politikou v letech 1905–1938 aneb Pevnost proletářů v Praze*. Praha 2019.

svých člancích.³ Slaviček ve své knize o Včele představuje družstvo z různých aspektů; nahlíží na Ústřední dělnický spolek konsumní nejen pohledem historika, ale současně i prizmatem vnitřního fungování, přičemž neopomíjí socioekonomické, kulturní, hospodářské a další funkce družstva. Autor dále pojednává o písemných archiváliích a sekundární literatuře, z kterých ve své monografii vychází. Z tohoto důvodu záměrně neuvádíme v článku soupis publikací o Včele, který si v případě zájmu může čtenář ve Slavičkově knize dohledat. Naším badatelským cílem je zprostředkovat filmovou tvorbu, jež reflektuje družstvo Včela. Toto úzce vyprofilované téma prozatím nebylo filmovými historiky a teoretiky podrobně zpracováno.⁴ Primární pramen představují archivní filmové dokumenty, které jsou uloženy v Národním filmovém archivu,⁵ kam byly předány jako dar z Muzea družstevnictví. Filmy z činnosti Včely chápeme na jedné straně jako ucelená díla, která vznikla v určitých historických souvislostech za konkrétním účelem, zároveň ale představují rejstřík dílčích obrazů a rétorických postupů, které se nabízejí k hlubšímu rozboru. Za metodu svého výzkumu jsme zvolily seriální analýzu dochovaných filmových materiálů, jejímž cílem je dospět k poznání specifík a anomálií ve filmové reprezentaci Včely na pozadí obecnějších a typických mechanismů. Samotné analytické části našeho textu tedy nutně předchází posouzení vztahu zkoumaných filmů ke dvěma klíčovými rámcům. Prvním je umístění filmových reflexí Včely na chronologické ose jejího působení a historických proměn ve 20. a 30. letech, druhým základní principy soudobé dokumentární a zakázkové filmové tvorby.

Meziválečná filmografie Včely

Většina prvorepublikových filmů o Včele byla natáčena na profesionální 35mm formát; z dobových pramenů dále víme, že minimálně jeden snímek byl původně zvukový.⁶ Do dnešních dnů se některé filmy dochovaly pouze v redukci na 16mm formát⁷ a u žádného se nedochovala zvuková stopa. V této části se pokusíme chronologicky ukotvit jednotlivá filmová díla, přičemž samotné analýze

3 Například: Slaviček, Jan: Oficiální statistické prameny z období První republiky jako prostředek zkoumání historie družstevnictví. *Hospodářské dějiny* 35, č. 1, 2021, s. 85–92.

4 V rámci pořadu *Hledání ztraceného času* (Česká televize) Karel Čáslavský okrajově představil některé ukázky z filmů o Včele; *Hledání ztraceného času – Pilná Včela* [TV pořad] (Pavel Van-tuch, 2005).

5 Národní filmový archiv (NFA), sbírka *Český dokumentární film I* [nezpracovaná sbírka].

6 Národní archiv (NA), fond Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 139, č. 163/36.

7 Na 16mm materiál se zpravidla filmy kopírovaly za účelem alternativní distribuce (ve školách, spolkových domech apod.). V případě kopírování z původního 35mm materiálu docházelo k jistě ztrátě obrazové kvality.

konkrétních rámců, které jednotlivé dokumenty spojují, se budeme věnovat až v následujících kapitolách. Nejstarším snímkem, který je badatelům k dispozici, je *Den družstevní manifestace*⁸ z 31. srpna 1924. Tato akce byla pořádána v Praze pod patronátem Včely a její filmové zpracování obsahuje záběry z Tylova náměstí, kde se nacházelo sídlo tohoto družstva, Václavského náměstí a Hlávkova mostu. Z dochovaných záběrů lze usoudit, že právě zde byla akce ukončena z důvodu prudkého deště. Tuto tezi potvrzuje i skutečnost, že pořadatelé byli nuceni některé části oslav o týden odložit. Filmová montáž tak obsahuje mj. záběry z pražského Výstaviště, které však byly pořízeny až 7. září 1924. Rok poté byl uveden krátkometrážní dokument *Den naší manifestace*,⁹ který si Včela nechala natočit na zakázku k oslavám svého dvacetiletého výročí. Jubilejní slavnost se konala 27.–29. června 1925. Průvod družstevníků byl opět veden podobnou trasou, jakou podnikli účastníci v předchozím roce.

Je důležité připomenout, že některé filmy (zvláště dokumentární) z první poloviny 20. století se do dnešních dnů nedochovaly a dokumenty spjaté s družstvem Včela nejsou výjimkou. Příkladem takového snímku je *Jubilejní slavnost družstevní v Praze*,¹⁰ která se konala v červnu 1928. Film podle písemných pramenů vznikl ve výrobní a distribuční společnosti Elekta-Journal. V nedochovaném snímku měl promluvit Václav Šturc jakožto zástupce Včely, který v letech 1920–1930 zastával post předsedy družstva.¹¹ Jubilejní slavnost byla dvoudenní; první den se konal sjezd ve Smetanově síni Obecního domu, načež následující den navázal manifestační průvod a oslavy na pražském Výstavišti.¹²

V roce 1931 si družstvo Včela nechalo natočit svůj nejdelší dokument s názvem *Včela*¹³ k výročí 25 let od založení spolku. Snímek místy připomíná spíše hraný (propagandisticky laděný) dokument a implicitně reflektuje dobu svého vzniku, tedy dobu zvýšeného napětí a sporů mezi sociálními demokraty a komunisty o vliv v tomto konsumním spolku. Z tohoto politického sváru vyšli nakonec vítězně v roce 1931 komunisté a Včelu začali transformovat ke svému obrazu. Sou-

8 „Včela“ 31. srpna 1924. Den družstevní manifestace. Nesestavený materiál (1924); „Včela“ 31. srpna 1924. Den družstevní manifestace (1924); Delší, nesestavený filmový materiál 35 mm (jde o dějové neuspořádaný film skládající se z použitých ale i nevyužitých záběrů) má přibližně 560 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 20 minutám; Výrobce filmu: Poja.

9 Den naší manifestace (1925); Výrobce filmu: Vojtěchovský; filmový materiál 16 mm má přibližně 88 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 7,5 minutám.

10 Jubilejní slavnost družstevní v Praze (1928) [nedochovaný film].

11 Slavíček, J.: Spotřební družstvo Včela, s. 31.

12 Film a diapositiv VI, 1928–9, č. 1, s. 3.

13 Včela (1931); Výrobce filmu: Elekta-Journal; filmový materiál 35 mm má přibližně 1477 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 52 minutám.

časně je tento trend pozorovatelný ve všech filmových zpracováních Včely z 30. let, kde družstvo působí jako frakce komunistické strany.

Každý snímek natočený za první republiky, jenž měl být uveden v distribuci, musel dodržovat jisté konvence, které schvaloval Cenzurní sbor při Ministerstvu vnitra. Prvorepublikový dozor rozhodně nemůžeme srovnávat s fašistickou či komunistickou cenzurou, nicméně podle dochovaných pramenů je zcela jednoznačné, že v jisté době prvorepublikové úřady příliš nestály o propagaci KSČ. Na konci ledna 1931 požádal Karel Pečený, majitel společnosti Elekta-Journal, o schválení filmu *Včela*. Cenzurním úřadem však nebyl film schválen z důvodu několika problematických pasáží. Překážkou v distribuci bylo zobrazení komunistické ilegální organizace Mladí pionýři (Mladí Průkopníci).¹⁴ Cenzurní sbor také žádal, aby z filmu byly odstraněny některé konkrétní mezititulky: „Uděláme demonstrace.“¹⁵ či „Přes zákaz průvodu přišlo do Edenu přes 30 000 osob.“¹⁶ Výrobce filmů K. Pečený požadavky Cenzurního sboru splnil a poslal kontrolorům novou verzi. Cenzurní sbor film ratifikoval, avšak s dodatkem, že nemohou schválit označení filmu jakožto kulturně-výchovného,¹⁷ o které rovněž Pečený usiloval: „Žádosti půjčovny, aby film byl prohlášen za kulturně výchovný, nebylo by však vyhověti, poněvadž jde o film s tendencí politickou. [...] Povoluje se předváděti film s vyloučením osob mladistvých.“¹⁸

Z dochovaných dokumentů by se mohlo na první pohled zdát, že *Včela* byla centralizovaná v rámci Prahy a středních Čech, nicméně v roce 1932 byl natočen snímek v moravské metropoli *Ukázky z činnosti a rozmachu svépomocného družstevního podniku „Vzájemnost Včela“ v Brně v 36. roce trvání*,¹⁹ avšak do dnešní doby se tento snímek pravděpodobně nedochoval. Filmový materiál měl představit celý svépomocný družstevní podnik, který oslavil 35. výročí fungování.²⁰ Družstvo *Vzájemnost v Brně* bylo založeno již v roce 1897, nicméně ke spojení

14 NA, Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 54, č. 194/31.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

17 Usilování o predikát „kulturně-výchovný“ mívalo i ekonomické důvody. Znamenalo, že při uvádění filmu nemusela být odváděna dávka ze zábav. Viz Česálková, Lucie: *Atomy věčnosti*. Český krátký film 30. až 50. let. Praha 2014, s. 113.

18 NA, Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 54, č. 194/31.

19 *Ukázky z činnosti a rozmachu svépomocného družstevního podniku „Vzájemnost Včela“ v Brně v 36. roce trvání (1932)* [nedochovaný film]; Výrobce filmu: Legiafilm Brno.

20 Cenzurní listina odkazuje v názvu „k 36. roku trvání“, nicméně první mezititulky uvádí „35. rok trvání“. Vzhledem k tomu, že se nám nedochoval filmový materiál, nemůžeme s jistotou říci, zda tato nepřesnost byla i ve výsledném filmu. NA, fond Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 86, č. 1353/32.

s Včelou došlo až v roce 1919.²¹ Po první světové válce docházelo k agregaci různých družstev velmi často. Mezi klíčové faktory ovlivňující spojování družstev do větších celků patřil jak jejich rapidně se zvyšující počet, tak tehdejší ekonomická situace, která nebyla natolik příznivá, aby se nově založená družstva dokázala svépomocně udržet.²² Ve filmu o brněnském družstvu, dle dochovaných pramenů, měl divák možnost spatřit družstevní dům v Brně, včetně jeho administrativní části, pracovních prostorů a skladů. Podle dochované cenzurní listiny měl mít dokument celkem 2 660 metrů, což odpovídá přibližně 93 minutám.²³

V prvorepublikové filmové historii Včely bylo vyrobeno nejvíce snímků v druhé polovině 30. let. V roce 1935 byl uveden snímek *Včela 1905–1935*,²⁴ který vznikl na objednávku spolku k 30. výročí založení družstva. Tento film již naplno reflektuje ovládnutí Včely komunistickou stranou; na začátku filmu jsou zobrazeni zakládající členové zvláště z řad komunistů, již poté kráčeji manifestačním průvodem společně s ostatními členy Včely a sympatizanty radikální levice. Průvod byl veden od Masarykova nádraží přes Karlín a Libeň do skladu Včely ve Vysočanech, kde se v odpoledních hodinách konal doprovodný program. V okolí vysočanských skladů se nacházely prostorné pozemky, které dokázaly pojmout až desetitisíce účastníků.

V následujícím roce byly družstvem produkovány další dva filmy. V prvním snímku *Hlavní sklad a výrobní podniky ústředního dělnického konsumního spolku „Včela“ v Praze*²⁵ se divákovi naskytla příležitost si detailně prohlédnout ústřední skladiště ve Vysočanech a obvodní sklady na Kladně, v Berouně a ve Slaném. Značný důraz byl kladen na ukázky různých produktů značky Včela a moderní technologie ve výrobě, které družstvo užívá. Druhý snímek *Dětské závody v pouštění draků*²⁶ zachycuje děti členů či zaměstnanců družstva Včela, které se zúčastnily tradičního závodu, pro nějž byly rozlehlé pláně ve Vysočanech taktéž pří-

21 Horáková, Ludmila: Inventář fondu K 1 Vzájemnost-Včela – Lidové spotřební a výrobní družstvo, z. s. s. r. o., Brno v Archivu města Brna, diplomová práce. Brno 2017, s. 7.

22 Slaviček, J.: Spotřební družstvo Včela, s. 29.

23 NA, Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 86, č. 1353/32.

24 *Včela 1905–1935* (1935); Výrobce filmu: Elekta-Journal; filmový materiál 35 mm má přibližně 476 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 17 minutám.

25 *Hlavní sklad a výrobní podniky ústředního dělnického konsumního spolku „Včela“ v Praze* (1936); Výrobce filmu: Elekta-Journal; filmový materiál 35 mm má přibližně 730 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 26 minutám.

26 *Dětské závody v pouštění draků* (1936); Výrobce filmu: Elekta-Journal; filmový materiál 16 mm má přibližně 37 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 3,5 minutám. Film byl původně natočen na kvalitnější formát 35 mm a byl zvukový, ale do dnešní doby se dochoval pouze 16mm film bez zvukové stopy; NA, fond Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 139, č. 163/36.

hodným místem. Výrazná byla v tomto krátkém dokumentu političnost celé akce, v níž davy dětí drží draky s levicovými nápisy (obr. 2), jako například „Proletáři, spojte se“, „Sověty všude“ či „Zachraňte Thälmana“. Tento snímek dokládá, že rostoucí trend výrazné orientace leninsko-marxistickým směrem se netýkal pouze akcí pro dospělé, ale i různé dětské činnosti získaly značný politický podtext.

Nonfikční a zakázkové filmy v období první republiky

Než přistoupíme k analýze výše načrtnutého korpusu filmů, je na místě připomenout alespoň krátce dobový kinematografický kontext, ve kterém jsou tyto filmy zasíťovány. Je to v první řadě rámec prvorepublikového filmového průmyslu. Československá kinematografie v prvních letech po vzniku samostatné republiky je obvykle spojována s překotným vznikáním a zanikáním množství soukromých společností s různě vysokými ambicemi na poli hraného filmu. Objevování filmové nonfikce a také propagačního či propagandistického potenciálu filmového média se v rámci tohoto vývoje jeví jako mnohem pozvolnější a pragmatičtější, a to jak ze strany filmařů, tak i zadavatelů filmových zakázek.

Řady těchto zadavatelů se v průběhu 20. let postupně rozrůstaly na spektrum politických a státních subjektů, spolků, průmyslových koncernů i menších podnikatelů.²⁷ Prostřednictvím filmu příležitostně komunikovala Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu jakožto nejsilnější prvorepublikové politické uskupení. Neodmyslitelné je pak s tímto médiem spojen obraz prezidenta T. G. Masaryka.²⁸ Přesto lze tvrdit, že především právě v oblasti ideologické a státotvorné propagandy nebyla persvazivní funkce filmu v meziválečné republice úplně docněna, nebo jinými slovy, byla objevena až s patrným zpožděním.²⁹ Napovídá tomu mj. i technická strnulost a neokázalost československých zpravodajských žurnálů a filmových aktualit, jež se ještě dlouho po nástupu zvukového filmu v roce 1927 natáčely jako němé s mezititulky.³⁰ *Český zvukový týdeník Aktualita* producenta Karla Pečeného byl pravidelně vydáván až od roku 1937.³¹

27 Srov. Navrátil, Antonín: *Cesty k pravdě či lži. 70 let československého dokumentárního filmu*. Praha 2002, s. 28–30.

28 Viz Česálková, Lucie: *Meze hvězdnosti. Mediální obraz Tomáše G. Masaryka jako výzva teoriím filmové hvězdy*. *Illuminace* 21, 2009, č. 2, s. 214–226.

29 Podrobně se rozvoji účelového filmu v Československu 30. let věnuje Česálková, Lucie: *Atomy věčnosti. Český krátký film 30. až 50. let*. Praha 2014.

30 Např. ve Velké Británii vycházel zvukový týdeník již od roku 1929. Mezinárodnímu srovnání parametrů i funkcí zpravodajských filmů se věnuje publikace: Chambers, Ciara. Jönsson, Mats. Vande Winkel, Roel: *Researching Newsreels. Local, National and Transnational Case Studies*. Cham 2018.

31 Viz Margry, Karel: *Filmové týdeníky v okupovaném Československu. Karel Pečený a jeho společnost Aktualita*. *Illuminace* 21, 2009, č. 2, s. 83–134.

Zatímco ve 20. letech natočili manifestace Včely renomovaná produkční společnost Poja (v roce 1924) a méně známý výrobce Vojtěchovský³² (v roce 1925), ve 30. letech opakovaně spolupracovala se společností Elekta-Journal, specializovanou na výrobu zakázkových filmů. Elekta-Journal vznikl v polovině 20. let a stála za ním skupina mladých ambiciózních tvůrců, jako byl výše již několikrát zmíněný Karel Pečený, režisér Karel Anton, animátor Karel Dodal, kameramani Václav Vích a Karel Kopřiva či herec a režisér Theodor Pištěk.³³ V roce 1931, kdy pro Včelu natočila dodnes dochovaný reprezentační film, měla již tato firma za sebou výrobu náročných zakázek mj. pro automobilku Škodových závodů v Mladé Boleslavi, ale také dokumenty a propagační filmy s tematikou církve, dělnické tělovýchovy nebo třicátého výročí vzniku národně socialistické strany. Šlo tedy v té době o politicky nezávislou společnost, která si zakládala především na profesionální realizaci zadání.

Z výše řečeného je patrné, že za první republiky bylo Včele věnováno nejvíce prostoru v dokumentárních filmech, které si objednala na zakázku. Jistou výjimkou je amatérský film *Slavnost Včely Komárov*³⁴ z roku 1936, v němž neprofesionální kameraman zachytil průvod k 30. výročí založení družstva v Komárově. Zavádějící a nepřesné by ale bylo i tvrzení, že se Včela objevovala pouze ve filmech, které si spolek sám zafinancoval. Včela jakožto rozsáhlé družstevní uskupení byla součástí i jiných dokumentárních snímků. Na přelomu 20. a 30. let vznikla série propagačních dokumentárních filmů, jejichž natočení si objednala Pražská obecní plynárna. V jednom díle, nazvaném *Použití plynu v potravinářském průmyslu*,³⁵ měl divák možnost vidět různé obchody, sklady, firemní a družstevní budovy, mezi nimiž figurovaly i sklady družstva Včela ve Vysočanech, jež posloužily jako příklad užití plynu při pražení kávy. V dokumentárních, ale i hraných snímcích zvláště z 30. let si mohlo pozorné oko diváka povšimnout reklamních transparentů Včely, čímž se potvrzují její význam a oblíbenost u spotřebitelů.

Je evidentní, že ve své strategii reprezentace a dokumentace činnosti družstvo Včela právě filmu přikládalo mimořádnou důležitost, když investovalo i do nákladnějších dlouhometrážních snímků, srovnatelných se zakázkami pro průmy-

32 O této společnosti víme málo především z toho důvodu, že právě film *Den naší manifestace* je dle aktuálně známých informací jediným, který se z její produkce dochoval.

33 [Elekta journal vyrůstá zvolna v malou filmovou továrničku]. Zpravodaj Zemského svazu kinematografů v Čechách 7, 1927, č. 8, s. 7.

34 *Slavnost Včely Komárov* (1936); filmový materiál 16 mm má přibližně 30 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 3,5 minutám.

35 *Použití plynu v potravinářském průmyslu* (1930); Výrobce filmu: Favorit film; filmový materiál 35 mm má přibližně 232 metrů, což v přepočtu na časové jednotky odpovídá cca 9 minutám.

slové koncerny či pro tradičně s filmem spjatý Sokol.³⁶ Dobová publicistika navíc naznačuje, že vliv Včely na filmovou kulturu prvorepublikového Československa model účelových zakázek překračoval. Mimo jiné se měla podílet pořádáním zvláštních projekcí v pronajatých kinech i na šíření sovětských filmů, jejichž distribuce byla v tehdejší Československu omezená.³⁷

Obecně jsou levicová kultura a sympatie se Sovětským svazem dalším podstatným rámcem, ke kterému je třeba analýzu filmů Včely vztahovat. Sledujeme-li téma levice a filmu v meziválečném Československu, setkáváme se spíše s fragmenty vyzývajícími filmové historiky k novému hledání souvislostí. Přímé tvůrčí spojení filmu a levicových ideálů představovala sociálně kritická filmová avantgarda 30. let, tedy filmy jako *Žijeme v Praze* (1934) Otakara Vávry nebo *Napříč Prahou na jaře 1934* (Karel Kresl – Otto Vlk – Václav Zelený, 1934) amatérských filmařů Levé fronty. Vizualní představu o vlastní existenci a činnosti prvorepublikové levice pak umožňují předně dva okruhy reportážních a účelových filmů, jednak dokumenty ze zpolitizovaných masových tělovýchovných akcí,³⁸ jednak právě filmografie Včely.

Slavnosti, výročí a manifestace

Veřejné akce byly klíčovým prvkem v propagaci a sebezprezentaci a meziválečné Československo bylo protknuto různými oslavami, výročími, ale i demonstracemi a manifestacemi. Slavnosti Včely byly pořádány v duchu kolektivních (masových) akcí. Účastníci měli možnost při těchto událostech vystoupit ze svého každodenního života a pořadatelům se naskytla příležitost využít svou důkladně připravenou propagační strategii, ať už šlo o prezentaci vlastní či jiné osoby, společenského názoru, politické strany atd., a tím přispět k budování pozitivního obrazu Včely a jejich funkcionářů. Období první republiky bylo úzce spjato s pořádáním společenských akcí, které připomínaly významné historické události, jako 28. říjen či 1. květen. Doprovodné programy probíhaly na několika místech

36 Tzv. „sokolské filmy“ jsou součástí české kinematografie od jejich úplných začátků. Již v roce 1898 první český filmař Jan Kříženecký pořídil dokument o cvičení malostranských sokolů s kužely, o 10 let později si u něj Česká obec sokolská objednala natočení sletu v Prostějově. Tuto reportáž lze považovat za první český film plně využívající možnosti montáže jednotlivých sekvencí do komplexního monotematického dokumentu. Srov. Tabery, Karel: Sto let stará reportáž ze sokolského sletu v Prostějově aneb Nejdleší a nejnákladnější film Jana Kříženeckého. *Illuminace* 20, 2008, č. 4, s. 155–161.

37 Linhart, Lubomír: *Proletarischer Filmkampf in der Tschechoslowakei. Arbeiterbühne und Film* 2, 1931, č. 2, s. 28. V českém překladu přetištěno in: Szczebanik, Petr – Anděl, Jaroslav (edd.): *Stále kinema. Antologie českého myšlení o filmu 1904–1950*. Praha 2008, s. 197.

38 V NFA se dochoval mj. snímek *Tělocvičné dny Federace dělnických tělocvičných jednot v Praze VII. na Maninách* (1921), kde vystupuje i Václav Šturc a další představitelé právě čerstvě založené KSČ.

za přítomnosti organizátorů a účastníků napříč celým politickým spektrem. Na těchto akcích docházelo občas mezi návštěvníky rozdílných společenských a politických postojů ke konfliktům,³⁹ což dokládají záběry ze zpravodajského filmu z roku 1929, ve kterém průvod komunistických sympatizantů nese poškozené transparenty.⁴⁰

Pokud se podíváme na jednotlivé oslavy Včely, do jejichž filmového zpracování družstvo značně investovalo, tak se zpravidla jednalo o výroční slavnosti (mj. *Včela*,⁴¹ *Včela 1905–1935*⁴²) či se družstvo účastnilo například manifestací (mj. „*Včela*“ 31. srpna 1924). Výroční slavnosti, které zobrazují dochované filmy, se odehrávaly většinou v letních měsících. Jak již bylo zmíněno výše, cesta průvodu obvykle vedla logicky přes sídlo Včely na Tylově náměstí na Vinohradech. Na tomto místě se manifestanti scházeli a pokračovali dále na Václavské náměstí, tedy do centra Prahy. Cílem zpravidla býval ústřední sklad ve Vysočanech, který byl pro konání různých programů vzhledem k rozloze optimální. Některé akce se však konaly i na pražském Výstavišti nebo v Edenu. Většina filmů obsahuje průvod členů či politických sympatizantů Včely. V procesí bylo možné vyzpozorovat všechny věkové kategorie, přičemž měli obdobné zastoupení muži i ženy. Mnozí účastníci nesli hrdě vztyčenou pěst a některé ženy měly na šátcích, jež pokrývaly jejich hlavy, znak interbrigády. Na akcích byla také obvyklá účast cyklistů (obr. 3) a velmi oblíbená a divácky vděčná byla jízda alegorických vozů (obr. 4). Transparenty byly nedílnou součástí průvodu (obr. 1), k vidění tak byly například nápisy: „Na každý útok proti Včele odpovězte: Nové stovky nových členů! Další miliony dělnických úspor do Včely!“⁴³ „Kdo je proti drahotě, jde s námi!“⁴⁴ Tento fenomén můžeme pozorovat i v kontextu užitých filmařských prostředků, jelikož obdobná revoluční hesla jsou zastoupena i v mezititulcích, například: „Proletáři, jsi otrokem, kde pracuješ, můžeš však být pánem, kde kupuješ.“⁴⁵

39 Hájková, Dagmar – Horák, Pavel – Kessler, Vojtěch – Michela, Miroslav (edd): *Sláva republice. Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha 2018, s. 27.

40 NFA, sbírka Zpravodajský film I [nezpracovaná sbírka], Praha.

41 Součástí tohoto filmu bylo například i slavnostní otevření nového skladu. Výroční filmy velmi často obsahovaly i záběry z jiných dnů, nejen z jubilejního dne.

42 K 30. výročí Včely vznikly velmi záhy snímky Dětské závody v pouštění draků a Hlavní sklad a výrobní podniky ústředního dělnického konsumního spolku „Včela“ v Praze, ale schváleny byly až v roce 1936. Z cenzurních listů je možné vyčíst, že *Včela 1905–1935* byla schválena v září 1935, *Hlavní sklad a výrobní podniky* v lednu 1936 a *Dětské závody v pouštění draků* v únoru 1936; NA, Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 139, č. 163/36; NA, Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra, Praha, kart. 138, č. 74/36.

43 *Včela* (1931).

44 *Včela 1905–1935* (1935).

45 „*Včela*“ 31. srpna 1924 Den družstevní manifestace. Nesestavený materiál (1924).

Manifestační a oslavné průvody byly vždy spojeny s nějakou doprovodnou akcí. Představenstvo Včely si velmi dobře uvědomovalo, jak je důležité členům družstva zajistit při slavnosti kromě průvodu i kulturní a sportovní zábavu. Na akci z roku 1935, kterou pořádala Včela ve Vysočanech, vystoupila herečka Vinohradského a Národního divadla Elena Hálková, která zazpívala slovácké písně. Při stejné události svým hlasem potěšil diváky i koncertní pěvec Josef Urban. Na akci také předvedla taneční skupina Miry Holzbachové pantomimu *Hlasy nad tajgou*.⁴⁶ K 25. výročí byla pořádána družstevní výstava. Ze sportovních akcí je možné jmenovat běžecké a plavecké závody, fotbalový zápas, ale také šachy (obr. 5), ve kterých účastníci nahradili šachové figurky svou osobou.⁴⁷ Na každé události byl také věnován prostor dětem, pro které byla připravena například představení s klaunem,⁴⁸ řetězkový kolotoč⁴⁹ či tradiční každoroční politické pouštění draků.⁵⁰ Atmosféra na komunistických akcích byla spoluvytvářena transparenty s revolučními hesly a portréty V. I. Lenina a J. V. Stalina; bylo zde také možné získat například Leninovy spisy.

Akcí Včely se účastnily i jiné levicové spolky, jako například Federace dělnických tělovýchovných jednot, či různé osobnosti spojené s komunistickou stranou (včetně zahraničních hostů). Zajímavým příkladem je několikavteřinový záběr na dva mladíky z roku 1935, kteří stojí u budovy literárního časopisu *Tvorba*.⁵¹ Filmový historik Karel Čáslavský přišel s tezí, že muž na pravé straně (blíže v záběru) by mohl být Julius Fučík.⁵² K tomuto názoru se přiklání i jedna z autorek tohoto článku (Terezie Hlaváčková). Druhá autorka (Alena Šlingerová) se naopak domnívá, že Julius Fučík je druhý muž v záběru, tedy mladík na levé straně. Názory na identitu obou mužů se různí v celé historické obci, nicméně pokud je v záběru (ať na levé či pravé straně) skutečně Julius Fučík, tak by se mělo jednat o jediný dochovaný filmový záběr tohoto levicového novináře. Pro ilustraci a i pro posouzení čtenářům přikládáme fotografii z filmového materiálu (obr. 6).

46 Včela 1905–1935 (1935); *Hlasy nad tajgou* jsou příběhem zasazeným do roku 1931 na Sibiři. Do sporu o lovení zvěře se dostane šaman a komsomolci. Místní lovci nevědí, na jakou stranu se mají přidat, ale nakonec zvolí komsomolce, kteří podporují technický rozvoj a automatizaci práce.

47 Včela (1931).

48 Den družstevní manifestace (1924).

49 Včela (1931).

50 Dětské závody v pouštění draků (1936).

51 Dle identifikace Karla Čáslavského; *Hledání ztraceného času – Události minulosti (17)* [TV pořad] (Pavel Vantuch, 2011).

52 Tamtéž.

Osobnosti Včely

Participace významných osobností radikální levice je zvláště patrná ve snímcích z období 30. let, které tvoří většinu prvorepublikové filmové produkce Včely. Z pohledu dnešního historika není filmový obraz prvorepublikových levicových politiků jednoznačně definovanou problematikou, ale spíše zatím málo prozkoumaným segmentem při prověřování filmu jako historického pramene.

Nejvýraznější osobností, kterou film zachytil, je bezesporu ředitel družstva Antonín Zmrhal (1882–1954), který v roce 1923 nahradil ve funkci zakládajícího člena Včely Jana Havránka (1869–1933). Zmrhal jakožto aktivní politik KSČ (v roce 1935 byl zvolen senátorem) začal Včelu postupně měnit. Jan Slaviček označuje rok 1923 jako symbolický mezník, kdy se z družstva sociálně demokratického stává družstvo komunistické, s čímž souvisela i postupná likvidace demokracie v družstvu.⁵³

Zmrhalova filmová stopa je paradoxně nenápadná a vzdálená systematicky budovanému image.⁵⁴ Do jisté míry k tomu přispívají i technické limity a stav dochovaných filmových kopií, jejichž neúplnost s sebou leckdy nese i ztrátu některých obrazových informací a absenci zvuku. To je i případ filmů *Včela a Včela 1905–1935* (obr. 7). Dále byl během přípravných rešerší k této studii Antonín Zmrhal identifikován také v amatérském snímku *Slavnost Včely Komárov*. Ve všech případech se objevuje při zvláštních příležitostech, kde jej vidíme jako součást celku (v průvodu družstevníků se zaťatými pěstmi) i při příležitostných projevech. Zdanlivá nahodilost, se kterou ho kamera zachytila a filmový střih konfrontoval s okolním děním (např. cvičením členek Federace proletářské tělovýchovy ve filmu *Včela 1905–1935*) dává jeho filmovému obrazu klíčový příznak autentičnosti. Do jaké míry to byl záměr zadavatele filmu, však zůstává otázkou.

Zmrhal nebyl jediným aktivním politikem, který se ve snímcích prezentoval. Za zmínku stojí i další osobnosti z řad Včely, kterým byl ve filmu věnován prostor. Jednalo se zpravidla o významné členy KSČ, kteří svým výstupem podtrhovali propojenost komunistické strany s družstvem. Na filmovém plátně tak bylo mož-

53 Slaviček, J.: Spotřební družstvo Včela, s. 33.

54 Se Zmrhalovou osobností se dále setkáváme i v kontextu nacistické okupace a poválečného vývoje v Československu. Za protektorátu byl nucen opustit vlast a pobýval v SSSR. Po válce pokračoval v kariéře politika i specialisty v oboru družstevnictví, když se stal mj. ministrem vnitřního obchodu první Gottwaldovy vlády v letech 1946–1947 a předsedou Ústřední rady družstev, kterým byl až do své smrti. V poúnorové komunistické rétorice odpovídal Zmrhalův životopis ideálu skalního prvorepublikového komunisty. Srov. Zpráva o úmrtí soudruha Antonína Zmrhala. Rudé právo 35, č. 328, 27. 11. 1954, s. 2. Pocházel z chudých poměrů, jeho kariéru lze vykládat jako dlouholetý boj s tzv. vykořisťovatelským systémem. Ve filmu však ani později nenacházíme ucelenou reflexi jeho osobnosti, i když se v něm díky svému poválečnému působení ještě několikrát objevil.

né spatřit v několika dokumentech zakladatele a prvního předsedu KSČ Václava Šturce, který ve Včele působil jako člen představenstva (nějakou dobu zastával i funkci předsedy družstva) a byl součástí dozorčí rady.⁵⁵ Ve filmu *Včela* z roku 1931 je zaznamenán Šturcův projev, bohužel pouze obrazově, na jubilejní valné hromadě, která se uskutečnila 1. června 1930.⁵⁶ Obdobně máme zachován záběr senátorky za KSČ Marie Stejskalové,⁵⁷ která se zúčastnila slavnostního otevření nového skladu v Libni a která přednesla (soudě dle její mimiky a řeči těla) plamennou řeč. Projev Stejskalové nesl mnohem markantnější známky afektovanosti než veřejné prezentace Šturce či Zmrhala.⁵⁸ V roce 1935 při slavnosti pořádané ve Vysočanech vystoupil se svým projevem komunistický politik Ladislav Kopřiva (1897–1971)⁵⁹, který nechvalně proslul na počátku 50. let jako ministr národní bezpečnosti, pod jehož správou patřily politické procesy. V mezititulcích ve filmu *Včela 1905–1935* se dozvídáme, že Kopřiva „vyzýval ke sjednocení všech proletářských spotřebitelů.“⁶⁰

V dokumentech o Včele se samozřejmě objevilo osobností z řad radikální levice mnohem více, než je v této studii uvedeno, nicméně vzhledem k rozsahu článku není možné je představit všechny. Tímto výčtem jsme chtěly upozornit na přední politiky KSČ, kteří vysoké posty zaujímali i v družstvu Včela a kteří právě díky své pluralitě funkcí vybudovali pevné spojení mezi KSČ a Včelou.

Materiální identita Včely

Za motiv filmových reprezentací se vedle historických mezníků a známých tváří Včely nabízela její každodennost. Nejstarší dochovaný film, o kterém zde pojednáváme, reportáž z pražské manifestace 31. srpna 1924, úvodem v mezititulku deklaruje, že „[d]ružstevní hnutí – jako hospodářské podnikání – nepoužívá projevů a demonstrací pro svoji činnost. Povaha naší činnosti je docela jiná.“⁶¹ V kontextu filmu z masové slavnosti, prodchnuté politickými hesly, zde toto tvrzení můžeme jistě chápat především jako rétorický obrat. Nadto, jak je patrné z poz-

55 Zídek, Petr: „Milý a bodrý stařeček“ První předseda Komunistické strany Československa Václav Šturc je dnes zcela zapomenutou postavou. Paměť a dějiny 2021, č. 2, s. 7–19.

56 *Včela* (1931).

57 Marie Stejskalová (1879–1953) od roku 1930 zastávala post členky dozorčí rady a v roce 1932 byla zvolena do představenstva družstva Včela; Slavíček, J.: *Spotřební družstvo Včela*, s. 73.

58 *Včela* (1931).

59 Ve 20. a 30. letech se Kopřiva svou činností orientoval na komunistické družstevnictví; pracoval v družstevním oddělení na sekretariátu ÚV KSČ a zastával post v předsednictvu Včely; 30 let bojů a práce Včely, Zprávy za třicátý jubilejní rok činnosti. Praha 1935, s. 3.

60 *Včela 1905–1935* (1935).

61 „Včela“ 31. srpna 1924. Den družstevní manifestace (1924).

dějsích filmů, manifestace a projevy si představitelé Včely oblíbili. Nicméně obrazy všední činnosti a života členů nepochybně měly potenciál manifestovat ideje družstva skrze reprezentaci hmatatelných výsledků jeho působení, spoluutvářet to, co v tomto textu nazýváme *materiální identitou*.

Rozsáhlý rejstřík pohledů na tuto hmotnou podstatu Včely obsahuje dlouhometrážní *Včela z roku 1931*. Montáž záběrů z různých českých měst a vesnic sleduje fenomén číslovaných rozděloven (obr. 8), exponuje množství, a tedy soběstačnost. Zboží vidíme naaranžované ve výlohách, ale zároveň v neustálém pohybu. Z rozděloven vycházejí spokojení členové a především členky s balíčky nákupů, v hrané dotáčce film pracuje s modelem rodiny, který myšlenku družstevnictví pomyslně přenáší z transparentů masových průvodů do intimity domova. Matka v tradiční roli pečující hospodyně nalévá otcí kávu, ovšem z konvičky s nápisem „Včela”.

Tato pečovatelská tvář Včely, která se promítala do soukromí členů a jejich rodin, je v reprezentačních filmech 30. let zvláště akcentována. Jak už bylo uvedeno výše, k budování mediálního obrazu Včely patřila pozornost věnovaná dětem. Obraz zdravých, dobře živěných dětí byl v dobovém kontextu hospodářské krize nepochybně silný. Opakovaně se s ním setkáváme v souvislosti se Včelou i na stránkách komunistického časopisu pro ženy *Rozsevačka*. Tak například dvacáté číslo roku 1930 přináší hned na titulní straně fotografii čtyř rozesmátých malých dětí s popiskem: „Konsumní spolek ‚VČELA‘ věnuje čistý výtěžek ze slavnosti 8. června na zřízení dětských ozdravoven pro chudé děti. Každá dělnická matka chtěla by mít zdravé děti. Za dnešních poměrů hyne ročně 50.000 dětí do jednoho roku života. Školních dětí je 60 procent tuberkulosních.“⁶²

Film *Včela* zaznamenává pobyt školních dětí v ozdravovně ve středočeské Chyňavě. Příznačné je, že ústřední náplní tohoto prázdninového pobytu je společné stolování. Sekvence z ozdravovny je de facto zároveň propagací chleba z družstevní pekárny, který dle mezititulku „byl nejlepší pochoutkou mládeže“. Bochník chleba je i určitým vizuálním a narativním leitmotivem filmů Včely (obr. 9), který se ostatně nabízí jakožto takřka archetypální. Pobouřením žen nad zdražováním a šízením chleba dle nahrávaného úvodu *Včely* začala samotná historie družstva.

Nejdále se v přímé reprezentaci materiální Včely dostal nepochybně snímek *Hlavní sklad a výrobní podniky ústředního dělnického konsumního spolku „Včela“ v Praze* (obr. 10), o němž můžeme uvažovat v kontextu filmů průmyslových, přesněji filmů výrobních.⁶³ Z rejstříku funkčních prostředků výrobního filmu najdeme v *Hlavním skladu* ... na prvním místě obraz sériové výroby, implikující dostatek, standard a dostupnost výrobků. Film představuje moderní komplex Včely ve Vy-

62 *Rozsevačka* 5, 1930, č. 20, s. [1].

63 Srov. Hediger, Vinzenz: Průmyslová produkce jako mediální praxe. K významu průmyslového filmu na příkladě podniku Fried. Krupp, Essen. *Illuminace* 16, 2004, č. 4, s. 25–37.

sočanech s akcentem na technickou vybavenost a soběstačnost. Jízdy kamery exponují další a další potravinářské výrobky i ostatní spotřební zboží a mezititulky toto množství vyčísľují. Tato exhibice se v druhém plánu opět prolíná s politickým sdělením. V pozadí za pracujícími dělníky u strojů a výrobních pásů se objevují různá hesla nebo jejich části. Tak například na stěně strojovny si můžeme přečíst: „Stroje: V rukou dělníků blahobyt. V rukou kapitalistů vydírání, krise, bída.“

Své zásadní místo má v tomto filmu obraz péče o zaměstnance a jejich zázemí na pracovišti. Emblematický charakter má závěrečná sekvence ze závodní jídelny, kde především zaměstnankyně v popředí u oběda studují levicový tisk. Prosperita Včely, jak ji ukázal film *Hlavní sklad* ... takto dospívá až k obrazu jakéhosi realizovaného ráje, který je jen nepřímě konfrontován se soudobou hospodářskou a sociální situací v Československu.

Závěr

Výzkum filmové reprezentace spotřebního družstva Včela jsme opřely o analýzu pěti dochovaných profesionálních dokumentů, jednoho nesestaveného filmového materiálu a jedné amatérské reportáže. Poměrně malý počet titulů vykazuje v širších souvislostech spektrum dílčích obrazů této hospodářsky, společensky a politicky výlučné organizace v letech 1924–1936.

Vedle české filmové avantgardy 30. let lze filmy o Včele považovat za nejvýraznější levicovou linii prvorepublikové kinematografie. Na rozdíl od avantgardní tvorby, která ve svém obrazu soudobé reality v ulicích a na periferii Prahy bohatě využívala dynamiky filmové montáže a působivosti vizuálních kontrastů, Včela se zaměřila především na svou sebeprezentaci. Zkoumané filmy nevynikají progresivními filmařskými postupy, spíše těží z účinku dokumentované (aranžované) skutečnosti, který je podtržen účelovým výběrem záběrů a textem mezititulků.

O těchto jednotlivých obrazech z činnosti Včely zde uvažujeme ve třech tematicky vymezených okruzích. První zahrnuje filmové ztvárnění různých masových akcí. Navazuje okruh otázek zabývající se mezemi ztotožnění reprezentace družstva s reprezentací některých jeho známých představitelů. Třetí oblast pak zahrnuje zprostředkování hmotné roviny družstevnictví, od které se odvíjí i rozbor určitého konstruktů jeho ideálního všedního fungování.

Jaké tedy byly ve světle těchto úvah a srovnávání hlavní atributy a specifika filmové Včely? Napříč svou filmografií se jeví především jako politicky aktivní, proletářská, genderově vyrovnaná, prosperující, moderní, solidární, ale také zábavná a sportovní a ve veškerém počínání bezvýhradně úspěšná. Přes široký záběr těchto charakteristik je zřejmé, že jiné jsou naopak eliminovány. Film například nereflktuje vnitřní spory ve spolku, jeho historii vykládá velmi zjednodušeně.

Pozornost poutá rozpor radikalismu a tradicionalismu, patrný i v zobrazení ženských a mužských rolí a rodiny. Na jedné straně se opakovaně objevoval obraz žen revolucionářek, především v záznamech manifestací ve veřejném prostoru. Na straně druhé, v diskurzu o dějinách a vnitřním fungování družstva ženy vystupují převážně jako hybatelky dění na rovině praktického života, zatímco muži jednají ve schůzích a jsou tvůrci samotné koncepce hospodaření Včely.

Charakteristika filmové reprezentace Včely jako radikálně levicové je relativní i vzhledem k tomu, že filmy vznikaly převážně jako zakázka zpracovaná profesionálními filmaři. To s sebou neslo plnění určitých standardů dobové filmové produkce i kritérií cenzury. Výsledkem je vycizelovaný propagační materiál, který vedle společenské kritiky v tvorbě levicové avantgardy a amatérů představuje podstatně jiné, ale stejně unikátní filmové svědectví o aktivitách levice v atmosféře první republiky.

”Proletarian, you are a slave at your work but you can be the master in your shop.’ A Film Commercial of the Včela Consumers’ Co-Operative

Known as the central workers’ consumer association, Včela was one of the largest consumers’ co-operatives in the Czech lands in the first half of the 20th century. Founded in 1905 by the initiative of social democrats, the membership grew during the following decades. After the establishment of the communist party, radical tendencies slowly gained ground, resulting in the withdrawal of the anti-communist members in the early 1930s. The Včela co-op members realised very quickly that the advertising potential of the contemporary media as well as economic prosperity led to success. In the 1930s (but earlier films have survived, too), Včela commissioned and financed several films to build its one-sided media image. The article seeks to introduce a film portrait of Včela in the First Czechoslovak Republic, to which the co-op contributed, and to analyse this presentation method.

Obr. 1. Včela (1931, filmové políčko NFA)

Obr. 2. Dětské závody v pouštění draků (1936, filmové políčko, NFA)

„Proletáři, jsi otrokem, kde pracuješ, můžeš však být pánem, kde kupuješ.“

Obr. 3. Včela 1905–1935 (1935, filmové políčko, NFA)

Obr. 4. „Včela“ 31. srpna 1924. Den družstevní manifestace.
(Nesestavený materiál, 1924, filmové políčko, NFA)

Obr. 5. Včela (1931, filmové políčko, NFA)

Obr. 6. Včela 1905–1935 (1935, filmové políčko, NFA)

„Proletáři, jsi otrokem, kde pracuješ, můžeš však být pánem, kde kupuješ.“

Obr. 7. Včela 1905–1935 (1935, filmové políčko, NFA)

Obr. 8. Včela (1931, filmové políčko, NFA)

Obr. 9. Včela (1931, filmové políčko, NFA)

Obr. 10. Hlavní sklad a výrobní podniky ústředního dělnického konsumního spolku „Včela“ v Praze (1936, filmové políčko, NFA)

**VÝRAZNÉ OSOBNOSTI
KOMUNISTICKÉHO Hnutí**

